

DOI: 10.33270/0525693.15
УДК 341.322.5

ЖОВТЮК Олександр

начальник відділу міжнародного співробітництва Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5734-8356>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. У статті розглянуто питання кримінально-правового та криміналістичного змісту розслідування суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 438 Кримінального кодексу України «Воєнні злочини». На основі бланкетної диспозиції зазначеної вище статті КК України встановлено, що з метою повного й об'єктивного аналізу складу кримінального правопорушення необхідно проводити співвідношення вчиненого суспільно небезпечного діяння з ознаками, які передбачені нормами міжнародного гуманітарного права у межах вчинення різних форм порушення законів та звичаїв війни. Визначено, що правильність кримінально-правової кваліфікації, а отже, й оцінка дій особи, яку обвинувачують у вчиненні цього кримінального правопорушення, і подальше притягнення зазначеної особи до кримінальної відповідальності, невід'ємно пов'язана з аналізом положень міжнародного гуманітарного права, міжнародних договорів, конвенцій тощо, які мають урегулювати тлумачення воєнних злочинів. Статтю присвячено проблемам, що постають перед правоохоронними органами під час розслідування правопорушень, передбачених ст. 438 КК України. Встановлено, що актуальною проблемою, яка заважає ефективному розслідуванню воєнних злочинів, є активні бойові дії в місцях вчинення злочинів. Зазначено необхідність підвищення кваліфікації (отримання криміналістичних знань) уповноважених компетентних осіб (спеціалістів), за допомогою яких буде забезпечено ефективне розслідування кримінального провадження за фактами воєнних злочинів. Акцентовано, що права людини, зокрема ті, які належать до сфери національної безпеки, підлягають захисту й охороні незалежно від дії особливих правових режимів.

Ключові слова: права людини; міжнародний злочин; кримінальне провадження; криміналістичні знання; воєнний стан; воєнні злочини.

Рекомендоване посилання:

Жовтюк О. Актуальні проблеми розслідування воєнних злочинів. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 3 (69). С. 130–138. DOI: 10.33270/0525693.15

Вступ

В умовах воєнного стану в Україні рівень злочинності зростає, а отже, порушення основоположних прав і свобод людини та громадянина набуває широких масштабів. Одним із головних завдань нашої держави є відсіч збройної агресії РФ та поновлення порушених прав і свобод українських громадян, а також забезпечення принципу невідворотності відповідальності винних осіб у вчиненні воєнних злочинів в Україні. За цих обставин постає необхідність криміналістичного забезпечення розслідування такого типу злочинів (ст. 438 КК України) для того, щоб задіяти всі національні та міжнародні правові механізми задля притягнення до кримінальної відповідальності винних, доведення невідворотності покарання воєнних злочинців, а також відновлення верховенства права та справедливості. Розслідування воєнних злочинів – складний і трудомісткий процес, що вимагає від органів досудового розслідування, прокуратури, суду,

експертних установ й інших кваліфікованих фахівців координування зусиль і ресурсів, щоб протистояти правовим, геополітичним й інформаційно-комунікаційним викликам. Під час розслідування воєнних злочинів слід дотримуватися вимог кримінального процесуального законодавства, а також стандартів розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, стандарти розслідування охоплюють: визначення обсягу та змісту обставин, які підлягають доказуванню; окреслення особливостей отримання (збирання) інформації про можливі випадки вчинення кримінальних правопорушень, початку досудового розслідування, визначення та проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій; алгоритмізацію дій працівників органу досудового розслідування та інших органів і підрозділів на кожному з етапів розслідування злочинів; аргументацію для процесуальних рішень; визначення процесуальних інструментів отримання та фіксації доказової бази тощо.

З огляду на те, що документування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень здійснюють у межах їх досудового розслідування, важливими є питання про виокремлення особливостей початку досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень; повідомлення про підозру; прийняття процесуальних рішень, зокрема щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зупинення та закінчення досудового розслідування; здійснення спеціального досудового розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень; міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень. Насамперед розслідування воєнних злочинів залежить від нормативно-правової регламентації як на національному, так і на міжнародному рівні; властивостей кримінально-правової та криміналістичної характеристик; резонансності досліджуваних складів кримінальних правопорушень; меж доказування в цій категорії кримінальних проваджень; здійснення досудового розслідування в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Питання стратегії і тактики досудового розслідування порушення законів та звичаїв війни досліджували такі науковці: О. В. Батюк, С. О. Дмитрів (2021), О. М. Дуфенюк (2022а; 2022б); питання техніко-криміналістичного забезпечення воєнних злочинів – Р. Л. Степанюк (2022). В. В. Негребетський (2023) акцентував на ролі криміналістів і судових експертів у документуванні воєнних злочинів, що пов'язано з роллю судової медицини й експертизи у фіксації слідів злочинів, їх аналізі та формуванні юридичних, судових, а також експертних висновків свідків. На думку Р. В. Алієва (2024), актуальною є необхідність внести доповнення до ст. 71 КПК України щодо обов'язковості залучення спеціаліста під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку з метою надання допомоги з питань, які потребують спеціальних знань щодо зброї (зокрема артилерійської та ракетної зброї) та встановлення всіх обставин вчинення кримінального правопорушення.

Метою статті є дослідження аспектів розслідування воєнних злочинів, їх кримінально-правової та криміналістичної характеристики як кримінального правопорушення проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, передусім на основі аналізу наукових праць, законодавства України та практики застосування положень міжнародного гуманітарного права.

Матеріали та методи

Для дослідження порушеної проблематики, крім філософських методів, використано такі методи наукового пізнання: формально-логічний, аналізу й синтезу, індукції та дедукції. Завдяки методам аналізу й синтезу розглянуто нормативно-правові акти міжнародного гуманітарного

права. Основними напрямками міжнародного гуманітарного права є «право Гааги», норми якого забороняють або обмежують застосування конкретних методів і засобів ведення війни, а також «право Женеві» щодо захисту жертв збройних конфліктів, зокрема поранених, військовополонених, цивільного населення. «Право Женеві» охоплює чотири Женевські конвенції про захист жертв війни і три додаткові протоколи до них, зокрема це: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року¹; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих й осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року²; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року³; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року⁴; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року⁵; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 року⁶; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми, від 8 грудня 2005 року⁷. Також пріоритетним міжнародним документом, який охоплює найбільшу кількість норм міжнародного гуманітарного права щодо правил ведення війни, є Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. Україна не ратифікувала цей документ, проте надала згоду

¹ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

² Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію, зі складу збройних сил на морі : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

³ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

⁴ Конвенція про захист цивільного населення під час війни : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : міжнар. док. від 8 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) : міжнар. док. від 8 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо прийняття додаткового розпізнавального емблеми (Протокол III) : міжнар. док. від 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

на юрисдикцію Міжнародного кримінального суду «ad hoc» (на конкретний випадок) відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту¹. За допомогою формально-логічного методу визначено особливості криміналістичного забезпечення досудового розслідування воєнних злочинів, зосереджено увагу на криміналістичній методиці розслідування. Завдяки методу індукції та дедукції вдалося дослідити розслідування воєнних злочинів з огляду на міжнародний досвід, зокрема правових положень міжнародного гуманітарного права.

Результати й обговорення

Нині система конституційного механізму, охорони та захисту прав і свобод людини й громадянина функціонує відповідно до умов воєнного стану. Актуальності набувають питання втручання держави у сферу приватних інтересів громадян, обґрунтованості дискреційних повноважень органів державної влади й обмеження прав і свобод людини в особливий період воєнного стану. Також слід зазначити, що закріплення переліку прав людини, які не можуть бути обмежені навіть під час воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини і громадянина. У сучасних реаліях повномасштабного вторгнення РФ на територію України головним завданням нашої держави є відсіч збройної агресії та поновлення порушених прав і свобод людини, а також забезпечення засади невідворотності відповідальності винних осіб у вчиненні міжнародних злочинів. Докази та доказування – основа будь-якого процесу, і від того, як якісно та повно під час досудового розслідування буде зібрано доказову базу, залежать ефективність розгляду кримінального провадження в суді та швидкість досягнення мети правосуддя (Varpiarchuk et al., 2018).

У реаліях сьогодення простежується необхідність здійснення нових наукових досліджень в умовах прагнення до європейських стандартів у сфері боротьби зі злочинністю крізь призму забезпечення захисту прав і свобод людини. Серед них одним з найактуальніших напрямів є підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів, з огляду на міжнародні стандарти. Прагнення успішно реформувати судочинство та досудове розслідування, імплементувати прийняті міжнародною спільнотою принципи діяльності слідчих, детективів, прокурорів, суддів, судових експертів вимагають дотримання міжнародних стандартів функціонування певного правового інституту, розуміння обов'язків, які держава має взяти на себе та гарантувати суспільству їх ефективне виконання (Horyniuk, 2020). Також важливим є врахування критеріїв ефективності розслідування, наприклад: незалежність і неупередженість, відповідність повноважень,

ретельність, оперативність, залучення потерпілого, громадський контроль тощо (Bohaichuk et al., 2017). Нагальною стає потреба в процесі розслідування воєнних злочинів дотримуватися загальноновизнаних міжнародних стандартів. Повага до цих стандартів, дотримання принципів у галузі забезпечення прав людини й норм міжнародних документів, приведення відповідно до вимог національного законодавства є необхідною умовою повноправного членства України в Європейському Союзі та запорукою успішної побудови правової держави на основі покращення системи процесуальних гарантій, а також ефективного забезпечення прав людини й громадянина в кримінальному процесі.

Кримінально-процесуальна наука та криміналістична наука акцентують на необхідності узгодження кримінально-процесуальної діяльності, а також криміналістичних інструментів, методів і прийомів, які використовують під час розслідування кримінальних правопорушень, з міжнародними та європейськими стандартами (Chornous, & Dulskyi, 2024).

Прагнення до євроінтеграції та проведення широкого спектру реформ у політичній, соціально-економічній та правовій сферах обумовлюють не лише вдосконалення положень чинних законодавчих актів, а й створення нових, що відповідають загальноновизнаним світовим стандартам і формуються на принципах охорони й захисту прав людини та громадянина. Потребує перезавантаження та оновлення криміналістична наука, що розвивається в умовах прагнення до європейських стандартів у сфері протидії злочинності в контексті забезпечення захисту прав і свобод людини (Shevchuk, 2023a). Крім цього, щоб забезпечити повне й неупереджене розслідування воєнних злочинів, слід визначити їх кримінально-правову природу, удосконалити кримінальне законодавство завдяки внесенню відповідних змін у положення КК України. Завдяки поєднанню кримінальних і криміналістичних знань вдасться сформулювати методiku подальшого етапу розслідування, досягти істинного результату, встановити винних, забезпечити правосуддя відповідно до ефективного міжнародного досвіду (Vasiuta, 2023).

Також є необхідність криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів, щоб задіяти всі доступні національні й міжнародні правові механізми для притягнення до кримінальної відповідальності всіх винних у вчиненні злочинів, доведення невідворотності покарання злочинців, а також відшкодування шкоди (Shevchuk, 2022). З практичної позиції органи досудового розслідування змушені балансувати між швидкістю та повнотою розслідування, оскільки для обох показників бракує ресурсів і доказової інформації, їх правильного документування. Слід зазначити, що для судового розгляду порушення законів і звичаїв війни, зокрема, як для

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнар. док. від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

судів України, так і будь-якого міжнародного суду, основоположним буде встановлення причиново-наслідкового зв'язку між винними діями країни-агресора й наслідками, які були спричинені протиправними діями. З огляду на ці особливості, украї необхідно є робота з доказовою базою, зокрема збирання, документування та розслідування воєнних злочинів і військових кримінальних правопорушень, відповідно до міжнародних стандартів доказування.

Розслідування воєнних злочинів в Україні має певну специфіку, зумовлену розвитком цифрових технологій, зокрема: 1) можливостями користувачів смартфонів, інших засобів із функціями фото- та відеофіксації документувати воєнні злочини, транслювати події онлайн, поширювати без кордонів інформацію через різні медіа, охоплюючи широке коло користувачів; 2) можливостями моніторингу, стеження за об'єктами, встановлення їх геолокації, обробки даних за допомогою засобів кримінального аналізу й кіберрозвідки; 3) цифровізацією криміналістичної, судово-експертної діяльності, що підвищує якість, точність і швидкість збирання доказів; 4) трансформацією моделі кримінального провадження від паперової до електронної форми (Dufeniuk, 2022a). Крім того, у процесі розслідування воєнних злочинів зосередимо увагу на джерелах криміналістично значущої інформації, до якої віднесено особистісні джерела: показання свідків, потерпілих, підозрюваних (полонених) щодо обставин події; речові джерела: місця руйнувань, залишена техніка, речі, зброя, боєприпаси, трупи з ознаками насильницької смерті; сліди біологічного походження, що вказують на ознаки катувань, зґвалтувань; матеріали та речовини, що засвідчують факти застосування забороненої зброї чи забруднення екосистеми небезпечними речовинами тощо; цифрові джерела: матеріали фото-, відеофіксації подій, дані електронних, комп'ютерних і телекомунікаційних мереж; документальні джерела: протоколи, накази, розпорядження, плани проведення військових операцій, особисті документи комбатантів тощо (Dufeniuk, 2022b). З огляду на зазначені вище джерела, акцентуємо на цифрових джерелах, адже вони пов'язані з цифровою інформацією та цифровими слідами. Формується своєрідна слідова картина. У цифрових слідах, попри форму зберігання інформації, що постійно змінюється, залишається незмінним одне – цифрове кодування цієї інформації, що отримало доволі широке застосування, замінивши аналоговий сигнал (Shevchuk, 2023b).

Під час досудового розслідування воєнних злочинів постають проблеми кваліфікації та розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень. Поряд із кваліфікацією за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», може бути кваліфіковано за такими складами злочинів: «Катування» (ст. 127 КК

України); «Примушування давати показання» (ст. 373); «Умисне тяжке тілесне ушкодження» (ст. 121 КК України); «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» (ст. 122 КК України); «Умисне легке тілесне ушкодження» (ст. 125 КК України); «Побої і мордування» (ст. 126 КК України); «Погроза вбивством» (ст. 129 КК України) тощо¹. Ключовим під час розмежування цих злочинів із воєнними є обстановка вчинення. Злочини, передбачені ст. 438 КК України, вчиняють лише в умовах збройного конфлікту (за національним законодавством – в умовах воєнного стану). Вчинення інших злочинів (катування, тілесні ушкодження, побої, мордування тощо) не характеризується окремою обстановкою. У випадку конкуренції ст. 438 КК України з іншими статтями Особливої частини КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення загальнокримінальних злочинів, застосуванню підлягає ст. 438 КК України як спеціальна норма, адже вона вказує на додаткові – контекстуальні ознаки. За відсутності доведення контекстуальних елементів (наприклад, зв'язку діяння зі збройним конфліктом) воно має бути кваліфіковане як загальнокримінальне (Pashkovskyi et al., 2023).

О. О. Хан й О. В. Маник (2023) акцентують на створенні підвидових методик відповідно до кожної форми суспільно небезпечного діяння, що охоплено складом злочину «порушення законів і звичаїв війни». Зокрема, науковці здійснили таку класифікацію мікрометодик: методика розслідування застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; методика розслідування жорстокого поводження з військовополоненими або цивільним населенням; методика розслідування вигнання цивільного населення для примусових робіт; методика розслідування примусової мобілізації на окупованих територіях; методика розслідування масового насильницького вивезення людей; методика розслідування мінування населених пунктів чи окремих цивільних об'єктів; методика розслідування розграбування національних цінностей на окупованій території тощо.

Схожу думку висвітлює А. В. Шульженко (2022) щодо формування методики розслідування. У процесі доказування використовують різні категорії спеціальних знань, що впливає як на процес доказування, так і на формування методики розслідування. Постає потреба у створенні методики розслідування злочинів цієї категорії окремо за фактами зґвалтування, вивезення культурних цінностей та покарання без судового рішення, про що свідчать відмінності в об'єктивній стороні й специфіка наслідків.

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 438 КК України¹, є регламентовані міжнародним правом правила й обов'язки ведення війни. Під час кваліфікації дій особи як вчинення воєнних злочинів у кожному конкретному випадку постає потреба звернення до міжнародного гуманітарного права з обов'язковим покликанням на норми і правила конвенцій, додаткові протоколи до них чи норми звичаєвих правил, адже вони висвітлюють зміст об'єктивної сторони злочину, передбаченого зазначеною статтею.

Також у ст. 438 КК України² окреслено підстави кримінальної відповідальності за воєнні злочини, які заборонені нормами як національного, так і міжнародного права. Воєнні злочини, до яких передусім належать злочини проти людяності та злочин агресії, є різновидами міжнародних злочинів. Зокрема, порушення законів і звичаїв війни є воєнним та водночас міжнародним злочином (Vozniuk, & Zhuk, 2022). Слід зазначити, що обов'язковою ознакою більшості виявів порушення законів і звичаїв війни є наявність спеціальних потерпілих. Потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України³, можуть бути виключно особи, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, зокрема: жертви збройних конфліктів (поранені та хворі, військовополонені або інші особи, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом, особи, які потерпіли корабельну аварію/аварію літального апарата, цивільні особи, які знаходяться в районі воєнних дій та на окупованій території); медичний і духовний персонал; парламентарі й особи, які їх супроводжують; персонал цивільної оборони; персонал, який відповідає за захист та охорону культурних цінностей; персонал, який бере участь у гуманітарних акціях (пп. 19, 45 підрозділу 2 розділу І Інструкції)⁴.

Крім спеціальних потерпілих, обов'язковою ознакою окремих виявів воєнних злочинів є наявність предметів цих злочинів. Диспозицією основного складу визначено один вид предмета – національні цінності (щодо розграбування національних цінностей на окупованій території). Види інших предметів воєнних деліктів можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК України й відповідних норм міжнародного гуманітарного права. Наприклад, до них можна віднести чуже майно, будівлі й споруди, об'єкти рослинного і тваринного світу тощо.

В. П. Базов (2009) у своїй праці зазначає, що предметом порушення законів і звичаїв війни є речі цивільного призначення, з певними властивостями яких пов'язують наявність у діях особи ознак складу злочину. Натомість воєнні об'єкти не можуть бути предметом цього злочину. У науці національними цінностями пропонують вважати соціальні, матеріальні й духовні блага, що задовольняють потреби та інтереси людей, а також сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави (Hai-Nyzhnyk, & Chuprii, 2014); об'єкти цивільного призначення (нерухоме та рухоме майно), зокрема національне майно, яке є матеріальним носієм культурних цінностей: пам'ятки архітектури, історії та мистецтва, археологічні пам'ятки, рукописи, архіви, колекції, музеї, бібліотеки (Azarov et al., 2018); усі предмети зовнішнього світу, що мають будь-яку цінність (наукову, екологічну, економічну, культурну, історичну) держави або знаходяться у власності фізичних чи юридичних осіб (крім іноземних юридичних осіб), а також у власності наявних у державі суспільних або релігійних організацій (Myronova, 2008).

У правозастосовній практиці виникають проблемні питання щодо форми виявлення об'єктивної сторони воєнних злочинів, ознак суб'єктивної сторони, відмежування від інших складів злочинів. У міжнародному гуманітарному праві особливим є ставлення до воєнних злочинів з погляду доведення винуватості особи, що завжди пов'язане зі встановленням контекстуального аспекту (Melnychuk, A.I., & Melnychuk, S.M., 2022).

Крім зазначеного вище, зауважимо про техніко-криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів, що обумовлено особливостями їх розслідування, наприклад: особливостями слідової картини злочинів; суб'єктами техніко-криміналістичного забезпечення (слідчими, працівниками оперативних підрозділів, експертами); особливістю техніко-криміналістичних ситуацій. На ситуації впливають такі чинники: неможливість затримати винних осіб, які перебувають на території країни-агресора, неможливість здійснити слідчі (розшукові) дії на окупованих територіях, небезпека проводити слідчі (розшукові) дії на територіях, де тривають активні бойові дії. З-поміж ситуацій розслідування, які наявні на початковому етапі розслідування та зумовлюють подальші техніко-криміналістичні ситуації, виокремлюють: порушення законів і звичаїв війни на окупованій території; порушення законів і звичаїв війни на підконтрольній Україні території. Також серед типових техніко-криміналістичних ситуацій виокремлюють науково-технічні засоби й методи збирання доказів: на окупованій території; на території, підконтрольній Україні (Sokurenko, 2023).

Під час розслідування воєнних злочинів постають проблеми, пов'язані з множинністю

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

² Там само.

³ Там само.

⁴ Про затвердження Інструкції щодо порядку впровадження норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23 берез. 2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

елементів об'єктивної сторони та кваліфікацією потерпілих. Аспекти в межах проблемних питань досліджують за допомогою різних видів судових експертиз. До останніх слід віднести психологічну та її різновиди, судово-медичну, трасологічну, вибухотехнічну, товарознавчу, мистецтвознавчу, екологічну. Також постають складнощі з неможливістю своєчасного призначення судових експертиз, у зв'язку з перебуванням у полоні, неможливістю розшуку безвісти зниклих осіб, неможливістю дослідження оригіналів цінностей, перебування під окупацією тощо.

Під час підготовки до розслідування воєнних злочинів слідчим необхідно вирішити низку питань. Зокрема, щоб мати доступ до необхідних документів й архівів, провести ситуативні різновиди огляду, зокрема географічно віддалених місць злочину (місць масових поховань), мати можливість виконати необхідні допити, призначити відповідні судові експертизи тощо. До організаційних елементів розслідування воєнних злочинів можна віднести: визначення моделі організації розслідування; окреслення дотичних до слідства принципів інформаційно-аналітичної роботи, контролю, обліку, звітності; уніфікацію створення слідчо-оперативних груп; забезпечення порядку залучення необхідних учасників кримінального провадження (перекладачів, спеціалістів, свідків тощо); використання спеціальних знань у «польових» умовах і забезпечення проведення експертних досліджень, діяльності експертних установ; прогнозування, оцінка та локалізація несприятливих чинників, пов'язаних із кваліфікацією тощо (Kohutych, 2023). Слід урахувати, що однією з проблем використання технологій штучного інтелекту під час досудового розслідування є порушення прав людини (щодо захисту конфіденційності особистих даних і втручання в приватне життя). Тому важливо не перебільшувати потенціал і переваги штучного інтелекту, а слід зважати на його окремі недоліки. Убачаємо, що використання штучного інтелекту в судочинстві та правоохоронній діяльності припустиме за умови обов'язкового дотримання принципів кримінального провадження, передусім верховенства права, основних прав людини, поваги до її честі та гідності, рівності перед законом і судом, пропорційності, змагальності сторін, прозорості, неупередженості та справедливості тощо. Тож застосування штучного інтелекту може бути корисним для ефективного розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду й допомогти встановити винних і притягти їх до відповідальності за вчинені

злочини. Проте, крім зазначеного, використання таких технологій у розслідуванні цієї категорії злочинів містить певні виклики й обмеження. Одним із найбільших викликів є ситуація, коли може бути складно отримати достовірну інформацію через високий ступінь конфліктності й непередбачуваність ситуації на місці, зокрема в умовах дії воєнного стану. Також високим є ризик використання штучного інтелекту для переслідування політичних опонентів або некоректного відображення даних через певні алгоритмічні ситуації.

Висновки

Отже, воєнні злочини слід розглядати як злочини, які характеризуються подвійною протиправністю, заборонені нормами як національного, так і міжнародного кримінального права. Виклад норм має бланкетний характер з відсиланням до міжнародного гуманітарного права. Доведення винуватості особи пов'язано зі встановленням контекстуального аспекту, який вважають найскладнішим. Контекст повинен бути пов'язаний з воєнним конфліктом, а інкриміноване кримінальне правопорушення має бути в контекстуальному, причиновому й логічному зв'язку з вчиненими діями, попри те, в чому це діяння виявляється. Під час застосування положень національного кримінального та кримінального процесуального законодавства правоохоронним органам слід орієнтуватися на практику міжнародних кримінальних судів, доктрину, авторитетні коментарі міжнародного гуманітарного права й положення міжнародних договорів. Упровадження й запозичення передового міжнародного досвіду та міжнародних стандартів під час розслідування воєнних злочинів, використання криміналістичних знань збирання доказової інформації, залучення іноземних фахівців має пріоритетну складову в системі правоохоронної діяльності та має значущість для забезпечення прав людини. Правовий комплекс міжнародного гуманітарного права детермінує правову межу, на основі якої здійснюють юридичну оцінку поведінки сторін збройного конфлікту, відбувається віднесення їх дій до найтяжчої групи міжнародних правопорушень – воєнних злочинів. Правоохоронна система України має активно впроваджувати міжнародні стандарти для проведення розслідування кримінальних правопорушень, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з проведенням активних бойових дій.

References

- [1] Aliiev, R.V. (2024). Participation of a specialist in criminal proceedings for violations of the laws and customs of war. *The legal paradigm of the restoration of Ukraine: problems and prospects: materials of the XIV International Scientific and Practical Conference* (pp. 41-43). Kyiv: National aviation

- University. Retrieved from <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9657/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [2] Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., & Savchenko, A.V. (et al.). (2018). *Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter.
 - [3] Batiuk, O.V., & Dmytriv, S.O. (2021). On the question of organizing the investigation of war crimes. *Socio-legal studies*, 3(13), 77-87. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3976/1/11.pdf>
 - [4] Bazov, V.P. (2009). Criminal liability for violation of the laws and customs of war (analysis of the composition of the crime). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv.
 - [5] Bohaichuk, K.L., Hladkova, Ye.O., & Malinovska, T.M. (et al.). (2017). *Principles of effective investigation in accordance with the practice of the European Court of Human Rights*. Kharkiv: KhNUVS.
 - [6] Chornous, Yu., & Dul'skyi, O. (2024). International and European standards of forensic support for criminal proceedings. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 14(1), 9-19. DOI: 10.56215/NAIA-CHASOPIS/1.2024.09
 - [7] Dufeniuk, O.M. (2022a). Investigation of War Crimes in Ukraine: Challenges, Standards, Innovations. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 1, 46-56. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-1-6
 - [8] Dufeniuk, O.M. (2022b). Investigation of war crimes: logistical, forensic and forensic aspects. *Legal scientific electronic journal*, 4, 369-374. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-4/88
 - [9] Hai-Nyzhnyk, P.P., & Chuprii, L.V. (2014). National interests, values and goals as structural factors of national security policy. *Gileya*, 84(5), 465-471.
 - [10] Horpyniuk, O.P. (2020). *Application of the Standards of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in Criminal Proceedings in Ukraine*. Lviv: LvDUVS. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3258/1/%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf>
 - [11] Khan, O.O., & Manyk, O.V. (2023). Fundamentals of the Methodology for Investigating Violations of the Laws and Customs of War. *Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*, 101/2, 1, 301-309. DOI: 10.32631/v.2023.2.27
 - [12] Kohutych, I.I. (2023). Certain aspects of preparation for the investigation of violations of the laws and customs of war. *Criminology and forensic examination*, 68, 95-108. DOI: 10.33994/kndise.2023.68.10
 - [13] Melnychuk, A.I., & Melnychuk, S.M. (2022). Violations of the laws and customs of war: theoretical and practical aspects. *Pravo.ua*, 2, 71-76. DOI: 10.32782/LAW.UA.2022.2.9
 - [14] Myronova, V.O. (2008). Criminal liability for violations of the laws and customs of war. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk.
 - [15] Nehrebetskyi, V.V. (2023). The ability to document violations of the laws and customs of war as a necessary component of the standards of higher legal education in Ukraine, 201-223. DOI: 10.30525/978-9934-26-315-6-11
 - [16] Pashkovskiy, M.I., Krapyvin, Ye.O., & Yavorska, V.V. (et al.). (2023). *Standards for the Investigation of War Crimes. General Part*. Kyiv. Retrieved from https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf
 - [17] Shevchuk, V.M. (2022). Tasks of forensics in martial law. *Legal challenges of the present: legislative response to geopolitical and historical problems: materials of the III International Scientific-Practical Online Conference* (pp. 221-223). Chernivtsi: Chernivtsi. National University named after Yu. Fedkovych.
 - [18] Shevchuk, V.M. (2023a). Forensic science in wartime and European integration in the context of ensuring the protection of human rights and freedoms. *Theory and practice of law enforcement in modern conditions of state-building: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference* (pp. 313-320). Ivano-Frankivsk: RVV Royal University of Kyiv.
 - [19] Shevchuk, V.M. (2023b). Problems of using digital information in the investigation of violations of the laws and customs of war. *Current aspects of forensic and psychological support of law enforcement activities: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference* (pp. 225-230). Odesa: ODUVS.
 - [20] Shulzhenko, A.V. (2022). Problems of proving the objective side in crimes of violation of the laws and customs of war. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 2, 261-270. DOI: 10.33766/2524-0323.98.261-270
 - [21] Sokurenko, V.V. (2023). Technical and forensic investigation of violations of the laws and customs of war. *Theory and practice of forensic examination and forensics*, 2(31), 11-24. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.02
 - [22] Stepaniuk, R.L. (2022). Certain issues of technical and forensic support for the investigation of war crimes. *Modern trends in the development of forensics and criminal proceedings in martial law: theses*

- add (pp. 368-371). Kharkiv. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15094>
- [23] Vapniarchuk, V.V., Trofymenko, V.M., Shylo, O.H., & Maryniv, V.I. (2018). Standards of evidence in criminal proceedings. *Quarterly*, 7(37), 2473-2482.
- [24] Vasiuta, Yu.V. (2023). Certain aspects of the investigation of war crimes: legislation, doctrine, practice. *Current problems of criminal law: materials of the XII All-Ukrainian scientific-theoretical conference, dedicated to the memory of prof. P.P. Mykhailenko* (pp. 277-280). Kyiv: National Academy of Internal Affairs. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/27798>
- [25] Vozniuk, A.A., & Zhuk, I.V. (2022). Violations of the laws and customs of war: direct objects, subjects and victims of the crime. *General provisions of "jus in bello". Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(100), 57-74. DOI: 10.33766/2524-0323.100.57-74

Список використаних джерел

- [1] Алієв Р. В. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні за фактами порушення законів та звичаїв війни. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи* : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 лют. 2024 р.). Київ : Нац. авіац. ун-т, 2024. С. 41–43. URL: <https://arher.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9657/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [2] Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
- [3] Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування воєнних злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 77–87. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3976/1/11.pdf>
- [4] Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 22 с.
- [5] Принципи ефективного розслідування відповідно до практики Європейського суду з прав людини : наук.-метод. рек. / [К. Л. Богайчук, Є. О. Гладкова, Т. М. Маліновська та ін.]. Харків : ХНУВС, 2017. 81 с.
- [6] Чорноус Ю., Дульський О. Міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2024. Т. 14. № 1. С. 9–19. DOI: 10.56215/NAIA-CHASOPIS/1.2024.09
- [7] Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 46–56. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-1-6
- [8] Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, судово-медичні та криміналістичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 4. С. 369–374. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-4/88
- [9] Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Національні інтереси, цінності та цілі як структурні чинники політики національної безпеки. *Гілея*. 2014. № 84 (5). С. 465–471.
- [10] Горпинюк О. П. Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальному провадженні в Україні : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 224 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3258/1/%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf>
- [11] Хан О. О., Маник О. В. Основи методики розслідування порушень законів та звичаїв війни. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 101/2. Ч. 1. С. 301–309. DOI: 10.32631/v.2023.2.27
- [12] Когутич І. І. Окремі аспекти підготовки до розслідування порушень законів та звичаїв війни. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 95–108. DOI: 10.33994/kndise.2023.68.10
- [13] Мельничук А. І., Мельничук С. М. Порушення законів та звичаїв війни: теоретичні й практичні аспекти. *Право. ua*. 2022. № 2. С. 71–76. DOI: 10.32782/LAW.UA.2022.2.9
- [14] Миронова В. О. Кримінальна відповідальність за порушення законів і звичаїв війни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 21 с.
- [15] Негребецький В. В. Здатність документувати порушення законів і звичаїв війни як необхідна складова стандартів вищої юридичної освіти в Україні. 2023. С. 201–223. DOI: 10.30525/978-9934-26-315-6-11
- [16] Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина / [М. І. Пашковський, Є. О. Крапивін, В. В. Яворська та ін.]. Київ, 2023. 112 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf
- [17] Шевчук В. М. Завдання криміналістики в умовах воєнного стану. *Юридичні виклики сучасності: законодавча відповідь на геополітичні та історичні проблеми* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 6 груд. 2022 року). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 221–223.
- [18] Шевчук В. М. Криміналістика в умовах війни та євроінтеграції у контексті забезпечення захисту прав і свобод людини. *Теорія і практика правозастосування в сучасних умовах державотворення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ : РВВ Ун-ту ім. Короля Данила, 2023. С. 313–320.

-
- [19] Шевчук В. М. Проблеми використання цифрової інформації у розслідуванні порушень законів і звичаїв війни. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Одеса : ОДУВС, 2023. С. 225–230.
- [20] Шульженко А. В. Проблеми доказування об'єктивної сторони у злочинах порушення законів і звичаїв війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 2. С. 261–270. DOI: 10.33766/2524-0323.98.261-270
- [21] Сокурено В. В. Техніко-криміналістичне дослідження порушень законів і звичаїв війни. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*. 2023. Вип. 2 (31). С. 11–24. DOI: 10.32353/khrife.2.2023.02
- [22] Степанюк Р. Л. Окремі питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Харків, 2022. С. 368–371. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15094>
- [23] Вапнярчук В. В., Трофименко В. М., Шило О. Г., Маринів В. І. Стандарти доказів у кримінальному процесі. *Quarterly*. 2018. № 7 (37). С. 2473–2482.
- [24] Васюта Ю. В. Окремі аспекти розслідування воєнних злочинів: законодавство, доктрина, практика. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 277–280. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/27798>
- [25] Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: прямі об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення "jus in bello". *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4 (100). С. 57–74. DOI: 10.33766/2524-0323.100.57-74
-

ZHOVTIUK Oleksandr

Head of the International Cooperation Unit of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5734-8356>

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES

Abstract. *The article addresses the criminal-legal and forensic content of investigating a socially dangerous act stipulated in Article 438 of the Criminal Code of Ukraine "War Crimes." Based on the blanket provision of the above-mentioned article of the CC of Ukraine, it is established that, for a comprehensive and objective analysis of the elements of a criminal offense, it is necessary to correlate the committed socially dangerous act with the characteristics provided by the norms of international humanitarian law within the framework of various forms of violations of the laws and customs of war. It is determined that the correctness of the criminal-legal qualification, and consequently the evaluation of the actions of the person accused of committing the mentioned criminal offense, and the subsequent prosecution of the said person, is inextricably linked to the analysis of international humanitarian law provisions, international treaties, conventions, etc., which are designed to regulate the interpretation of war crimes. The article is devoted to the problems faced by law enforcement agencies during the investigation of offenses stipulated in Article 438 of the CC of Ukraine. It is established that an urgent problem impeding effective investigation of war crimes is the active hostilities in the locations where the crimes are committed. The need to improve the qualifications (acquisition of forensic knowledge) of authorized competent persons (specialists), who will ensure effective investigation of criminal proceedings related to violations of the laws and customs of war, is emphasized. It is also stressed that human rights, in particular those related to national security, are subject to protection and safeguarding regardless of the operation of special legal regimes.*

Keywords: *human rights; international crime; criminal proceedings; forensic knowledge; martial law; war crimes.*